

AZ ÚGYNEVEZETT JOBBRÓL CSATOLT KÖTŐSZÓK

Bodányi Ákos

Bevezetés

Ebben az írásban a magyar mellérendelő kötőszók egy lehetséges elemzéséről lesz szó. Először bemutatom magukat a mellérendelő kötőszókat Farkas (1962), valamint Bánréti (1992, 2008) alapján, különös tekintettel az úgynevezett jobbról csatolt kötőszókra. A mindennapi nyelvhasználatban jelentős számban fordulnak elő olyan mondatok, amelyek állítólag két kötőszót tartalmaznak; ezek a mondatok tudtommal még soha nem képezték vizsgálatok tárgyát. A legnagyobb problémát a második tagmondatban a topik után található állítólagos kötőszók, az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók jelentik. Ezt követően ismertetem Munn (1993) elméletét a mellérendelésekről. Ez a modell kizárja a jobbról csatolt kötőszók létezését, ezért azt állítom, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában nem kötőszók. É. Kiss (2009) és Gyuris (2008) alapján amellet érvelek, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában vagy határozószók, vagy úgynevezett diskurzuspartikulák, amelyek funkciójukat tekintve tagmondatokat összekapcsoló elemek. Az írás a gyakorlati következtetések levonása után az eredmények összegzésével zárul.

1. Az adatok

1.1. A mellérendelő összetett mondat tagmondatainak összekapcsolása

A mellérendelő mondatok tagmondatait és a felsorolások elemeit kötőszók kapcsolhatják össze.

(1) *Péter énekelni nem tud, de táncolni igen.*

Az is lehetséges azonban, hogy mondatokat kötőszók nélkül, csupán csak felsorolásszerűen rendeljünk egymás mellé, mint a következő példában. Ilyenkor a beszélőnek a koordinált tagok közti viszonyokról való felfogása implicit marad. A tagmondatok sorrendje csak valószínűsítheti a koordinált tagok közti viszonyt.

(2) *Péter énekelni nem tud, táncolni igen.*

1.2. A mellérendelő és az alárendelő kötőszók közötti különbségek

A mellérendelő kötőszók abban különböznek az alárendelő kötőszóktól, hogy sosem állhatnak az első tagmondat előtt, szemben az alárendelő kötőszókkal. Ebből az következik, hogy a mellérendelő kötőszók nem mozgathatók a második tagmondatdal együtt, vagyis szerkezetileg egyik tagmondatnak sem részei, hanem a két tagmondat között található.

- (3) a. **De táncolni tud, énekelni nem tud Péter.*
b. *Bár táncolni tud, énekelni nem tud Péter.*

1.3. A mellérendelő kötőszók pozíciója

Bánréti (1992, 2008) szerint a mellérendelő kötőszók a szerkezeti helyük alapján háromfélék lehetnek. Vannak centrális kötőszók, amelyek mindig a két tagmondat között helyezkednek el. Ilyen kötőszók például az *és*, a *vagy*, a *de* és a megengedő értelmű *pedig*.

- (4) a. *Péter énekelni nem tud, de táncolni igen.*
b. **Péter énekelni nem tud, táncolni de igen.*

Az opcionálisan jobbról csatolt¹ kötőszók vagy a két tagmondat között, vagy a második tagmondat topik és komment része között található. Opcionálisan jobbról csatolt kötőszók például az *azonban*, a *viszont*, a *tehát*, az *ezért*, az *ugyanis*, az *ellenben*, az *ezzel szemben* és az *ennek ellenére*.

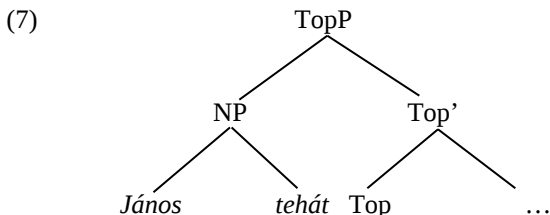
- (5) a. *Péter énekelni nem tud, viszont táncolni igen.*
b. *Péter énekelni nem tud, táncolni viszont igen.*

A kötelezően jobbról csatolt kötőszók pedig mindig a második tagmondat topik és komment része között található. Kötelezően jobbról csatolt kötőszó Bánréti (2008) szerint a *meg*.

- (6) a. *Péter énekelni nem tud, táncolni meg igen.*
b. **Péter énekelni nem tud, meg táncolni igen.*

¹ Bánréti (1992: 758) a „fakultatívan jobbra mozgó” és a „kötelezően jobbra mozgó” kötőszó terminust használja, Bánréti (2008: 573-574) pedig a „kötelezően jobbra mozgó kötőszó” helyett a „jobbról csatolt kötőszó” terminust, a „fakultatívan jobbra mozgó kötőszó” terminus helyett az „opcionálisan jobbról csatolt kötőszó” terminust vezet be. A félreértések elkerülése végett a későbbiekben „(ügynevezett) jobbról csatolt kötőszó” névvel fogom illetni azokat a kötőszavakat, amelyeket Bánréti (2008) jobbról csatolt vagy opcionálisan jobbról csatolt kötőszónak nevez, függetlenül attól, hogy az adott példamondatban éppen milyen pozíciót tölt be. Ahol ez releváns, meg fogom különböztetni az „(ügynevezett) kötelezően jobbról csatolt” kötőszókat az „(ügynevezett) opcionálisan jobbról csatolt” kötőszóktól.

Generatív elméleti keretben nem igazán értelmezhető a jobbról csatolt kötőszók fogalma, Bánréti (2008) pedig nem mutatja be ágrajzon az ilyen kötőszókat tartalmazó mondatok szerkezetét. Ezért nem tudjuk, hogy néz ki a jobbról történő csatolás. A topikhoz jobbról csatolt kötőszó ugyanis csak a topikot módosítaná, nem lenne mondathatóköre, például:

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy hogyan elemzendők az egynél több kötőszót tartalmazó mellérendelő mondatok, ahol az egyik kötőszó mindig centrális, a másik pedig opcionálisan vagy kötelezően jobbról csatolt helyzetű. Farkas (1962)-ben vagy Bánréti (1992, 2008)-ban egyetlen ilyen mondatról sincs szó, pedig internetes kereséssel pillanatok alatt jó néhány ilyen találhatóunk. Ezek bemutatására hamarosan visszatérek.

1.4. A bináris és az n-áris kötőszók

Bánréti (1992, 2008) megkülönböztet bináris és n-áris mellérendelő kötőszókat. Az előbbiek mindig csak kettő, az utóbbiak tetszőleges számú tagmondatot, illetve elemet kapcsolnak össze. Bináris kötőszók például a *de*, a *viszont*, az *ugyanis*, a *tehát*, az *ezért* és a *pedig*. A bináris kötőszók funkciójukat tekintve konvencionális implikációkat, vagyis következményrelációkat fejeznek ki. A bináris kötőszók egyik fajtáját az ellentétes kötőszók képezik. Az ellentétes kötőszók azt fejezik ki, hogy a beszélő felfogása szerint a mellérendelt tagmondatokban kifejtett állítások vagy egymás ellentétei (8), vagy az elvárással szemben ellentmondanak egymásnak (9). A következő példák (8)-tól (15)-ig Bánréti (2008)-ból valók.

(8) *János magas, de Mária alacsony.*

(9) *Péter kitöltötte az italt a poharakba, János viszont nem akart inni.*

A bináris kötőszók másik fajtáját a következtető kötőszók képezik. A következtető kötőszókat annak kifejezésére használják, hogy a beszélő a felfogása szerint az első tagmondat állításából következtet a második tagmondat állítá-

sára (10) vagy a második tagmondat állításából következtet az első tagmondat állítására (11).

(10) *János nem akart inni, tehát Péter töltötte ki az italt a poharakba.*

(11) *János nem akart inni, ugyanis Péter töltötte ki az italt a poharakba.*

Bánréti (2008) szerint a bináris kötőszók csak predikatív szerkezetek, vagyis teljes mondatok és igei szerkezetek mellérendelésére alkalmazhatók. DP kategóriájú főnévi szerkezetek bináris kötőszókkal történő mellérendelése nem hoz létre grammatikus szerkezeteket.

(12) a. **Imre bácsi de a villanszerelő*

b. **a híres orvos tehát az ápolónő*

c. **a televízió programja ugyanis a rádióműsor*

d. **egy vitorlás hajó holott egy motorcsónak*

N-áris kötőszók például az *és*, a *vagy* és a *meg*. A tagmondatokat koordináló n-áris kötőszók funkciója az, hogy a tagmondatok közötti relációkat, konjunkciót vagy diszjunkciót fejezzenek ki. Ha a tagmondatok cselekvéseket leíró állításokat tartalmaznak, ésszerű azt feltételezni, hogy a tagmondatok sorrendje megfelel a cselekvések időbeli sorrendjének.

(13) *Péter szakított Marival, és elutazott a reggeli vonattal.*

Megengedő diszjunkció esetén az események sorrendje adott időintervallumon belül változhat (14), kizáró diszjunkció esetén viszont az időintervallum bármely pontjában csak az egyik esemény állhat fent (15).

(14) *Nős volt vagy nőtlen Józsi az elmúlt tíz évben, mindig a lányok után járkált.* (megengedő diszjunkció)

(15) *Sárit Józsihoz adnánk feleségül, de nem tudjuk, hogy Józsi most nős vagy nőtlen.* (kizáró diszjunkció)

2. A probléma: a két kötőszós mondatok

Azt már megállapítottuk, hogy a kötőszó pozíciójának kitöltése nem kötelező (16a). A mondat kiegészíthető egy jobbról csatolt kötőszóval (16b-d).

(16) a. *Péter énekelni nem tud, táncolni igen.*

b. *Péter énekelni nem tud, viszont táncolni igen.*

c. *Péter énekelni nem tud, táncolni viszont igen.*

d. *Péter énekelni nem tud, táncolni meg igen.*

(16c)-ben és (16d)-ben a centrális kötőszói pozíció nincs kitöltve, (16b)-ben viszont látszólag igen. Mindhárom mondat kiegészíthető egy centrális kötőszóval, lásd (16e-g).

(16) e. *Péter énekelni nem tud, de viszont táncolni igen.*

f. *Péter énekelni nem tud, de táncolni viszont igen.*

g. *Péter énekelni nem tud, de táncolni meg igen.*

Azt már megmutattam, hogy a generatív szintaxisban jobbról csatolt kötőszókról beszélni aggályos. Amennyiben pedig a fenti mondatokat mind elfogadhatónak minősítjük, akkor megállapíthatjuk, hogy minden mondat, amely tartalmaz jobbról csatolt kötőszót, kiegészíthető egy centrális (valódi) kötőszóval is. Ezek alapján az gyanítható, hogy a jobbról csatolt kötőszók – vagyis amelyek megjelenhetnek a második mellérendelő tagmondat belsejében, tehát a topik után vagy több topik esetén a topikok között is – tulajdonképpen nem nevezhetők kötőszóknak. Még akkor sem, ha megelőzik a topikot, mert akkor is állhat előttük egy valódi kötőszó. A kötőszó hagyományos funkcióját sokkal inkább a centrális kötőszók töltik be, a jobbról csatolt kötőszók pedig valamilyen más módon járulnak hozzá a mondatok jelentéséhez. Valódi kötőszóknak tehát csak a centrális kötőszókat nevezem, amelyek mindig csak két tagmondat között állhatnak, soha nem a második tagmondat belsejében, és soha nem előzheti meg őket egy másik centrális kötőszó. A következőkben először egy szintaktikai érvet mutatok be a fenti állítás igazolására, majd megpróbálok meghatározni, hogy minek tekinthetők a jobbról csatolt kötőszók valójában.

3. A kötőszói frázis

3.1. Tulajdonságai

Munn (1993) a koordinációval foglalkozik. A szerző megállapítja, hogy a koordináció hierarchikus és aszimmetrikus. Ez utóbbinak bizonyítéka, hogy nem egyforma kategóriákat is lehet koordinálni, de számunkra ez most nem releváns, mert itt mindkét koordinált összetevő mondat. A koordináció továbbá azért is aszimmetrikus, mert a mellérendelés felbontása esetén a kötőszó csak a második tagmondatba kerülhet.

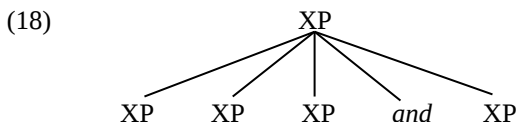
(17) a. *John left, and he didn't even say good-bye.*

János elment és ő AUX-nem még mond viszontlátásra
'János elment, és még csak el sem köszönt.'

- b. *John left. And he didn't even say good-bye.*
 'János elment. És még csak el sem köszönt.'
- c. **John left, and. He didn't even say good-bye.*
 'János elment, és. Még csak el sem köszönt.'

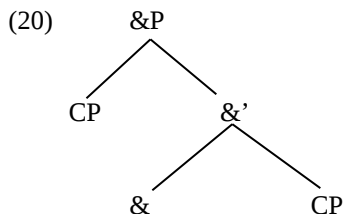
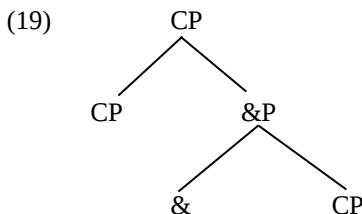
A koordinált elemek szemantikai kategóriáinak viszont egyezniük kell. Munn másik fontos állítása, hogy a koordináció szemantikailag a többes számú NP-kre hasonlít. A többes számú NP-k individuumhalmazokra referálnak, a koordináció pedig felsorolja ezeknek a halmazoknak az elemeit.

Bánréti (1992) ezzel szemben még azt feltételezte, hogy a koordináció szimmetrikus, és ezért lapos szerkezetű:

3.2. A kötőszói frázis szerkezete

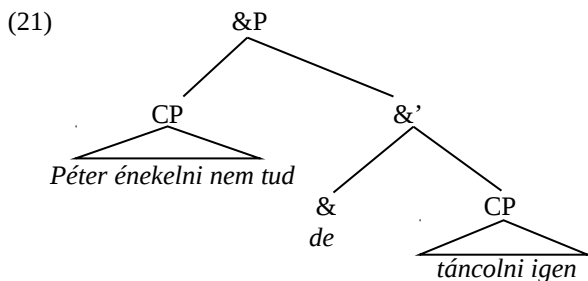
Az ilyen szerkezetek feltételezése azonban ellentmond annak az elvnek, hogy a szintaktikai ágrajzban a csomópontok csak kétfelé ágazhatnak. Munn szerint kétféleképpen is ábrázolható a koordináció szerkezete; ezek közül a (20) alatti szerkezet terjedt el. (A (20)-as szerkezetben Munn a &P-t BP-nek, vagyis boole-i frázisnak nevezi.)

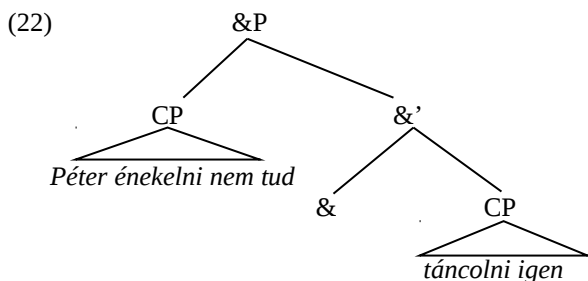
A frázis specifikálójában található az első tagmondat, fejében pedig a kötőszó. Ez azt jelenti tehát, hogy a kötőszó egyik tagmondatnak sem a része.

3.3. A jobbról csatolt kötőszók pozíciójának problémája

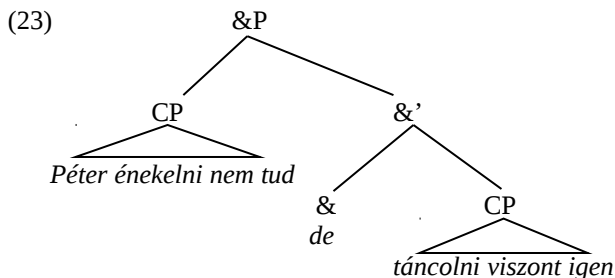
A kötőszói frázis segítségével az alábbi módon ábrázolhatjuk a centrális helyzetű kötőszót tartalmazó koordináció szerkezetét:

Természetesen a kötőszó helyét nem kell kitöltenünk, és a mondat így is grammatikus marad:

Munn szerint a kötőszók mindig fejek. Ezért nehezen képzelhető el, hogy lehet a kötőszó jobbról csatolva egy kifejezéshez. De nem is ez a legnagyobb gond a jobbról csatolt kötőszókkal, hanem hogy hol helyezkednek el a szerkezetben. Az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók a második CP-n belül találhatóak.

Ezért most már nyilvánvalónak tűnik, hogy a *meg* kötelezően jobbra mozgó kötőszó, valamint az opcionálisan jobbra mozgó kötőszók jobbra mozgó ese-

tei valójában nem kötőszók. A kötőszók osztálya javaslatom szerint jóval szűkebb: megfelel a Bánréti (1992, 2008) által centrális kötőszóknak nevezett csoportnak.

4. Az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók: határozók és/vagy diskurzuspartikulák

4.1. Jobbról csatolt kötőszók mint mondathatározók

Azt már bemutattam, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában nem kötőszók, mert nem állhatnak a kötőszói frázis fej pozíciójában. Most amellet érvelek, hogy az úgynevezett jobbról kötőszók inkább mondathatározók. Ernst (2002) szerint a mondathatározókat ahhoz a csomóponthoz csatoljuk (általában balról, ritkán jobbról), amelyre a hatókörük kiterjed. É. Kiss (2009) szerint a mondathatározók a magyar nyelvben állhatnak a topik előtti és utáni pozícióban is, és többnyire hangsúlytalanok. Ha a topik előtt állnak, akkor az a hatókörükben található, ezért a TopP projekcióhoz vannak csatolva. Ha a topik után található, akkor az őket követő frázist módosítják (PredP, FocP, NegP), ha azt átértelmeztük propozícióvá. Először megismétlem a centrális és opcionálisan jobbról csatolt kötőszókat egyszerre tartalmazó mondatot, majd az opcionálisan jobbról csatolt kötőszókat kicserélem egy mondathatározóra.

- (25) a. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *ezért* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].
b. *János hazament, és* [_{TopP} *ezért* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].
c. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *szerintem/valószínűleg* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].
d. *János hazament, és* [_{TopP} *szerintem/valószínűleg* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].

A jobbról csatolt kötőszók és a mondathatározók kombinálódhatnak is egymással. Ilyenkor fel is cserélhetők.

- (25) e. *János hazament, és* [_{TopP} *valószínűleg* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *ezért* [_{PredP} *egyedül maradt*]]]].
f. *János hazament, és* [_{TopP} *ezért* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *valószínűleg* [_{PredP} *egyedül maradt*]]]].

A mondathatározókhoz hasonlóan az úgynevezett jobbról csatolt kötőszókat is lehet jobbról csatolni az általuk módosított frázishoz, bár – akárcsak a mondathatározók – erősen jelöltek ebben a pozícióban.

(25) g. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*] *ezért egész délutánra*].

h. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*] *valószínűleg/szerintem egész délutánra*].

Látható tehát, hogy szerkezeti helyüket tekintve a jobbról csatolt kötőszók egyértelműen magukon hordozzák a mondathatározók tulajdonságait. Miért tűnhetnek mégis kötőszóknak ezek a mondathatározók? Mert a funkciójuk két tagmondat összekapcsolása. Hogy miért képesek erre, arra a szemantika feladata választ találni. Az alábbiakban visszatérek még egy lehetséges megoldás ismertetésére.

4.2. Jobbról csatolt kötőszók mint diskurzuspartikulák

A jobbról csatolt kötőszóknak egy másfajta kategorizációja is felmerülhet: nem csak határozókként, hanem diskurzuspartikulákként is elemezhetjük őket. Mint Gyuris (2008) megállapítja, a diskurzuspartikulák más szófajú kifejezésekből, például adverbiumokból vagy kötőszókból alakultak ki grammatikalizáció révén. Bizonyos diskurzuspartikuláknak homonimáik is vannak más szófajú kifejezések között. Az nyitott kérdés, hogy a diskurzuspartikulák külön mondatrészi osztályt képeznek-e vagy a mondathatározók egy alcsoportját alkotják, Gyuris (2008) ugyanis a diskurzuspartikuláknak csak a funkcióját vizsgálja, szófajukat nem. Én azért a következőkben igyekszem bemutatni a két osztály tagjai közötti hasonlóságokat, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók kategorizációját tovább tudjam finomítani.

A diskurzuspartikuláknak számunkra legfontosabb tulajdonsága az, hogy megmutathatják, a mondat kijelentéstartalma milyen viszonyban van a megelőző vagy a következő diskurzussal. Az utóbbi bennünket kevésbé érdekel, ez elsősorban a felszólító mondatokban előforduló diskurzuspartikulákat jellemzi. Azok a diskurzuspartikulák, amelyek azt mutatják meg, hogy a mondat propozicionális tartalma milyen viszonyban van a megelőző diskurzussal, ezt két módon tehetik. Vagy azt fejezik ki, hogy mondat propozicionális tartalma ismert volt a diskurzusban, vagy azt, hogy inkompatibilis a korábbi ismeretekkel. Az *ugye* partikula akkor jelenhet meg egy kijelentő mondatban, ha a beszélő úgy gondolja, hogy a mondat propozicionális tartalma számára és a hallgató számára egyformán ismert.

(26) *János ugye tehetséges.*

A nyomatékos *csak* partikula ezzel szemben akkor jelenhet meg egy kijelentő mondatban, ha a beszélő úgy gondolja, hogy a mondat propozicionális tartalma és a kontextus között valamilyen ellentét van.

(27) a. *János* ’’*csak* *tehetséges*.

Nem tartozik ugyan szorosan a témához, de talán érdemes megjegyzéseket fűzni a fenti megállapításokhoz. Az *ugye* partikula nem egyszerűen azt fejezi ki, hogy a mondat kijelentéstartalma már ismert, hanem egy bizonyos következtetés levonására való. Vagyis azt sugallja, hogy a kontextusban addig elmondottak (az ismert információk) alapján megállapítható, hogy János tehetséges.

A nyomatékos *csak*-ot tartalmazó mondatok kijelentéstartalma is ismert már a diskurzusban, csak ellentétbe kerül egy másik kijelentéssel, és így megkérdőjeleződik. Ezért ez a mondat nem elsősorban azt fejezi ki, hogy a mondat tartalma és kontextus között ellentét van, hiszen valójában az ellentét a megelőző diskurzus két mondata vagy eseménye között áll fenn. A *csak*-ot tartalmazó mondat csak ezt a következtetést állapítja meg. Megfigyelhetjük továbbá, hogy ezekben a mondatokban a *csak* akár ki is egészíthető a Bánréti (2008) által opcionálisan jobbról csatolt kötőszónak nevezett *mégis*-sel (27b), ami arra utal, hogy funkciójukat tekintve mindenképpen erős hasonlóságot mutatnak a jobbról csatolt kötőszók és a diskurzuspartikulák. A *mégis* viselkedését rövidesen közelebbről is meg fogom vizsgálni.

(27) b. *János* ’’*mégiscsak* *tehetséges*.

Az *ugye* és a *csak* tehát egyaránt következtetés levonására használhatók. Ezekhez hasonló szerepűek bizonyos jobbról csatolt kötőszók is, amelyek a *csak* példájánál még egyértelműbben az őket tartalmazó mondat tartalma és a kontextus (az előzmények) között állapítanak meg ellentétet. Most rátérek ezek bemutatására.

5. A jobbról csatolt kötőszók részletes vizsgálata

Azt már láthattuk, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók a pozíciójuk és funkciójuk alapján inkább mondathatározóknak vagy diskurzuspartikuláknak tekinthetők, mintsem kötőszóknak. Bánréti (2008) nem kimerítő felsorolását adja ezeknek az állítólagos kötőszóknak. Az általa felsorolt tizenkét kötőszó tulajdonságait most részletesen is bemutatom.

5.1. A névmásból létrejövő úgynevezett jobbról csatolt kötőszók

É. Kiss (2009) szerint a mondathatározók általában nem kerülhetnek fókuszba, ez a lehetőség csak a referáló, ezért opcionális igei vonzatként is felfogható mondathatározók számára adott (28).

- (28) a. *János ’’tegnap oldotta meg a feladatot.*
b. **János ’’valószínűleg oldotta meg a feladatot.*

A Bánréti (2008) által a kötőszók közé sorolt *ezért* és *emiatt* mutató névmásokból jöttek létre. Referáló voltak okozza valószínűleg, hogy mindkettő fókuszpozícióba is kerülhet a predikátumhatározókhöz hasonlóan.

- (29) a. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{FocP} *ezért* [_{NNP} *maradt egyedül*]].
b. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{FocP} *emiatt* [_{NNP} *maradt egyedül*]].

De természetesen, mint az *ezért* esetében fent már láttuk, megjelenhetnek mondathatározókként is.

- (29) c. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *ezért/emiatt* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].

5.2. A pedig: lehet mellérendelő kötőszó és diskurzuspartikula is

Nem könnyíti meg a kötőszók és a mondathatározók elkülönítését az, hogy van két olyan elem, amelyeknek hangalakja megegyezik, szerkezeti helyük és funkciójuk azonban eltér. Ez pedig a két *pedig*.

- (30) a. *Péter énekelni nem tud, pedig táncolni igen.*

A *pedig* mint kötőszó ellentétes értelmű, vagyis annak kifejezésre szolgál, hogy az első mondat által tett állítás némileg váratlan, mert nem következik a második tagmondat állításából, hanem inkább az ellenkezőjére számítottunk volna.

- (30) b. *Péter énekelni nem tud, táncolni pedig igen.*

A *pedig* mint diskurzuspartikula (korábban jobbról csatolt kötőszó) akkor használható, ha a két párhuzamos szerkezetű mellérendelt tagmondatban két különböző topik található. Figyeljük meg, hogy a Bánréti (2008) által kötelezően jobbról csatolt kötőszónak tartott *meg* is ugyanebben a helyzetben fordulhat elő.

- (30) c. *Péter énekelni nem tud, táncolni meg igen.*

Bár (30b)-ben és (30c)-ben nincs valódi kötőszó, a *pedig* és a *meg* diskurzuspartikulákkal elkerülhető, hogy a mondatban a beszélőnek a koordinált tagok

közi viszonyokról való felfogása teljesen implicit maradjon. Lipták (2011) azt feltételezi, hogy bizonyos diskurzuspartikulák, például a *pedig* és a *meg* a Kontrasztív Topik nevű frázis fejében helyezkednek el, a specifikálóban pedig maga a kontrasztív topik található.

(30) d. [_{KTOPP} topik [_{KTOP} viszont/azonban/pedig/meg [...]]

(30b)-ben és (30c)-ben Péter két tulajdonsága van kontrasztba állítva, nevezetesen hogy énekelni nem tud, táncolni pedig (vagy meg) igen.

5.3. A mégis

É. Kiss (2009) szerint a mondathatározók többnyire hangsúlytalanok. Vannak azonban olyan mondathatározók, amelyek hangsúlyt kaphatnak, mint a *biztosan* egyik jelentésében és a *nyilván*. Egedi (2009) megállapítja, hogy a hangsúlyos mondathatározók mindig a mondat igazságértékére vonatkoznak. Azt állítja, hogy ezek a mondathatározók egy verum fókusz nevű frázisban találhatóak:

(31) a. *Hugó ’biztosan/nyilván eltalálta a céltábla közepét.*

Pontosan ez állítható a *mégis*-ről is: funkcióját tekintve a *mégis* is a mondat igazságértékére vonatkozik. A *biztosan*-hoz és a *nyilván*-hoz hasonlóan a *mégis* is kaphat hangsúlyt, de nincsen fókuszban.

(31) b. *Hugó ’mégis eltalálta a céltábla közepét.*

Lexikai jelentése egy konvencionális implikáció: az elvárásokkal szemben.

(31) c. *Senki nem számított rá, Hugó mégis eltalálta a céltábla közepét.*

5.4. Alárendelő kötőszó a mellérendelők között

A *míg*-ről sem esett még szó, és pedig azért nem, mert valójában ez egy alárendelő kötőszó, tévesen került Bánréti (2008) szerint a mellérendelő kötőszók közé. Ha ugyanis a mellérendelő és alárendelő kötőszók elkülönítésére használt tesztjét vesszük elő, egyértelműen látható, hogy a *míg* az első tagmondat elején is grammatikus, tehát alárendelő kötőszó, nem pedig mellérendelő.

(33) *Míg Péter becsületes, (addig) János egy gazember.*

5.5. Következtető, magyarázó és ellentétes értelmű diskurzuspartikulák a jobbról csatolt kötőszók között

Most pedig megmutatom, hogy a diskurzuspartikulákhoz hasonlóan a Bánréti (2008) által jobbról csatolt kötőszóknak nevezett osztály bizonyos tagjai is azt mutatják meg, hogy a mondat kijelentéstartalma milyen viszonyban van a kontextussal. Vagyis egészen pontosan azt, hogy a mellérendelő összetett mondatokban a második tagmondat kijelentéstartalma milyen viszonyban van az első tagmondat tartalmával. Tekintsük a következő példákat. A bennük található hat állítólagos jobbról csatolt kötőszó Bánréti (2008)-ból való, és eddig még nem adtam számat arról, hogy egyenként minek is tekinthetők.

- (34) *János hazament, és a húga tehát egyedül maradt.*
(35) a. *János nem akart inni, mert az italt ugyanis János töltötte ki a poharakba.*
b. *János nem akart inni, mert az italt tudniillik János töltötte ki a poharakba.*
(36) a. *Énekelni nem tud, de táncolni azonban tud Péter.*
b. *Énekelni nem tud, de táncolni viszont tud Péter.*
c. *Énekelni nem tud, de táncolni ellenben tud Péter.*

Ha jól megfigyeljük a példákat, akkor látható, hogy az állítólagos jobbról csatolt kötőszók háromféle viszony megállapítására használhatók. (34)-ben a *tehát* azt fejezi ki, hogy a második tagmondat kijelentéstartalma következik az első tagmondat kijelentéstartalmából. (35)-ben az *ugyanis* és a *tudniillik* magyarázó értelmű partikulák. Arra utalnak, hogy az első tagmondat kijelentéstartalmának tulajdonképpen a második mondat kijelentéstartalma az oka. Különösen figyelemreméltó, hogy a jobbról csatolt mellérendelő kötőszók *mert*-tel bevezetett alárendelő tagmondatban szerepelnek. Ez a tény szintén erősen kérdéssé teszi, hogy valóban mellérendelő kötőszók-e ezek. A (36)-ban szereplő *azonban*, *viszont* és *ellenben* pedig azt mutatják, hogy a két tagmondat kijelentéstartalma inkompatibilis, köztük ellentét áll fenn. Arra már a leíró nyelvtanok, például Farkas (1962), és ezek nyomán Bánréti (2008) is felhívták a figyelmet, hogy a mellérendelő mondatok tagmondatai között többféle viszony állhat fenn. Így például a *de* ellentétes értelmű mellérendelő kötőszó, valamint az *azonban*, *viszont* és *ellenben* diskurzuspartikulák egyaránt a két tagmondat (vagy két mondat) kijelentéstartalma közötti ellentétet fejezik ki. Együttes előfordulásuk nem egyszerűen redundancia, hanem valószínűleg nyomatékosítás, ráadásul amint láthatjuk, különböző szófajú elemekről van szó. A mondatok persze grammatikusak akkor is, ha a

kötőszókat elhagyjuk, csak ilyenkor implicit marad a viszony a két tagmondat kijelentéstartalma között, ahogy azt Bánréti (2008) megállapítja. Pontosabban csak maradna, hiszen a diskurzuspartikulák egyértelműsítik ezt a kapcsolatot. Érdekes lenne megkísérelni a kötőszók által kifejezett viszonyok formalizálását is, de ennek a munkának most nem ez volt a célja.

Összefoglalás

Ebben az írásban a magyar mellérendelő kötőszók egy lehetséges elméleti elemzéséről volt szó. Először definiáltam és osztályoztam magukat a mellérendelő kötőszókat Farkas (1962), valamint Bánréti (1992, 2008) alapján. Majd bemutattam a mindennapi nyelvhasználatban jelentős számban előforduló két kötőszót tartalmazó mondatokat, amelyek eddig még soha nem képezték vizsgálatok tárgyát, és feltettem a kérdést, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valóban kötőszóknak tekinthetők-e. Ismertettem Munn (1993) diszsertációjának főbb gondolatait, amelyben tisztázza a mellérendelő kötőszók pozícióját. Ennek megfelelően a centrális kötőszók tekinthetők csak valódi kötőszóknak, mert az úgynevezett jobbról csatolt kötőszóknak a második CP-ben kell elhelyezkedniük, ennek azonban nem lehet része egy újabb kötőszói frázis. A kérdés már csak annyi volt, hogy megállapítsuk, mik is a jobbról csatolt kötőszók tulajdonképpen. É. Kiss (2009) és Egedi (2009) alapján azt állítottam, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában mondatathározók, amelyeknek a funkciója a tagmondatok összekapcsolása. Gyuris (2008) diskurzuspartikula-definíciója értelmében a tagmondatok összekapcsolására alkalmas diskurzuspartikulákként is elemezhetjük őket, ugyanakkor az is lehetséges, hogy a diskurzuspartikulák a mondatathározóknak egyik osztályát alkotják. Végül egyenként is bemutattam a korábban jobbról csatolt kötőszóknak nevezett határozók és diskurzuspartikulák tulajdonságait.

Hivatkozások

- Bánréti Zoltán 1992. A mellérendelés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 715–797.
- Bánréti Zoltán 2008. A mellérendelő kötőszók. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 538–587.
- Egedi Barbara 2009. Adverbial (dis)ambiguities. Syntactic and prosodic features of ambiguous predicational adverbs. In É. Kiss, Katalin (ed.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Berlin, Mouton de Gruyter. 103–132.

- Ernst, Thomas 2002. *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin 2009. Syntactic, semantic, and prosodic factors determining the position of adverbial adjuncts. In É. Kiss, Katalin (ed.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Berlin, Mouton de Gruyter. 21–38.
- Farkas Vilmos 1962. A mellérendelő összetett mondat. In Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 408–455.
- Gyuris Beáta 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 639–682.
- Lipták, Anikó 2011. The structure of the topic field in Hungarian. In Paola Benincà – Nicola Munaro (eds.) *Mapping the Left Periphery*. Oxford, Oxford University Press 163–200.
- Munn, Alan 1993. *Topics in the Syntax and Semantics of Coordinate Structures*. PhD-disszertáció. University of Maryland, College Park.